

УДК 343.9

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ГРАБЕЖАМ І РОЗБОЯМ

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

Постановка проблеми. Грабежі і розбійні напади – найпоширеніші види корисливих насильницьких злочинів. У середньому щороку обліковується 20–22 тис. грабежів і 2,8–3,5 тис. розбоїв. Більшість цих злочинів учиняється в темну пору доби в умовах неочевидності. А тому понад половина грабежів і розбоїв залишається латентною. Підвищена суспільна небезпечність корисливих насильницьких злочинів полягає в застосуванні різних форм насильства проти жертви з метою заволодіння майном або його утримання. Здебільшого злочинці вдаються до фізичного впливу на тіло і внутрішні органи жертви; у понад третині посягань – обмежуються погрозами. Нерідко має місце комбінований спосіб впливу на тіло і психіку жертви, що підвищує ефективність досягнення злочинного результату. Разом з тим інтенсивність застосованого насильства та його наслідки багато в чому залежать від характеру поведінки жертви перед і в момент злочинного посягання. Практика показує, що при вчиненні 44% грабежів і 68% розбійних нападів проти жертв використовують спеціальні знаряддя для нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Близько 15% розбійних нападів супроводжується застосуванням вогнепальної зброї [1, с. 99–100]. Кожна четверта жертва розбоїв, поєднаних з проникненням у житло, була вбита [2, с. 47]. З наведеного можна припускати, що в багатьох випадках небезпечна поведінка жертви в ситуації взаємодії із злочинцем призводить до тяжких наслідків. Це викликає підвищену агресію в злочинців та зумовлює надмірне застосування насильства, його більш тяжких форм.

Проте, незважаючи на постійний науковий інтерес вчених до проблеми запобігання корисливим насильницьким злочинам кримінально-правовими, криміналістичними і кримінологічними засобами, рівень наукової розробки віктимологічного напрямку дослідження грабежів і розбоїв залишається невисоким. У літературних джерелах можна зустріти неоднозначні судження щодо ролі віктимної поведінки жертви при вчиненні грабежів і розбоїв, бракує рекомендацій як не стати жертвою цих злочинів і як поводитися під час злочинних посягань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальних віктимологічних досліджень проблеми жертви грабежів і розбійних нападів в Україні не проводилося. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах В. В. Василевича, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. М. Джужи, М. О. Маршуби, А. В. Півня, Д. В. Петрова, В. В. Тищенко та ін.

Метою статті є встановлення основних тенденцій вчинення грабежів і розбоїв, створення уявлення про контингент жертв цих злочинів, вивчення ставлення до них злочинців та розроблення віктимологічних рекомендацій щодо запобігання їм.

Виклад основного матеріалу. З'ясування основних тенденцій вчинення грабежів і розбоїв підпорядковане дослідницькому завданню встановлення зв'язку між місцем, часом, обстановкою та способами вчинення цих злочинів, між поведінкою жертви і характером заподіяної їй шкоди. З цього приводу В. А. Журавель зазначає існування різного ступеня кореляції зв'язків між відносно сталими способами вчинення злочинів і відповідними типами злочинців, їх злочинним досвідом та професійними навичками [3, с. 244].

У віктимологічних цілях грабежі і розбої доцільно класифікувати за місцем, часом та іншими елементами обстановки злочинного посягання. Вивчення умов, в яких відбулася подія злочину, наблизить нас до розуміння причин поведінки її обов'язкових учасників.

За місцем вчинення (у порядку поширеності) переважають посягання в громадських місцях – 60–66% (вулиці, парки, сквери, площі, провулки, двори, зупинки транспорту, під'їзди). На вулицях та в інших громадських місцях досліджувані злочини вчиняють

молоді особи віком 18–29 років, серед яких майже половина наркомани. Жертвами «вуличних» злочинів стають одинокі перехожі. Дехто з них привернув увагу злочинців своїм нетверезим станом, дорогим одягом, престижними речами. Хоча значно частіше це випадкові перехожі, які опинилися в безлюдному місці в темний час доби. Пояснення такої тенденції досить просте: злочинці першочергово зосереджені на досягненні швидкого результату, а саме: негайно заволодіти будь-яким цінним майном, яке виявиться при жертві, і мати можливість уже зараз розпорядитися ним на власний розсуд. Виходячи з цього, підшукується жертва, яка виявилася вразливою саме на момент злочинного посягання. Звичайно, розмір злочинного доходу береться до уваги, однак вирішального значення при прийнятті рішення про вчинення злочину в умовах вулиці не має. Злочинці вмотивовані на пошук будь-якої вигоди матеріально-го характеру, яку можна швидко отримати насильницьким шляхом. Сам по собі розмір злочинного доходу прямо залежить від складності досягнення цілі, вибору належного об'єкта злочинного впливу та ступеня ризику не досягти бажаного результату. Важко собі уявити, щоб у темний час доби на вулицях люди переносили великі суми готівкових коштів або інше цінне майно і при цьому не дбали про свою особисту безпеку. У зв'язку із цим значний розмір злочинного доходу скоріше розцінюється винними як везіння, збіг обставин, ніж закономірний результат планування і підготовки злочину. Існують всі підстави вважати, що на вулицях жертви обираються за зовнішніми ознаками, які, з одного боку, свідчать про наявність більш-менш вартісного майна, а з другого – дозволяють оцінити фізичні можливості жертви для самозахисту. Серед психологів з цього приводу побутує думка, що злочинці здійснюють вибір майбутньої жертви на основі збирального образу ідеальної жертви, що існує в їх уяві, який включає набір віктимогенних рис та особливостей поведінки за конкретних обставин [4, с. 54]. Помічено, що злочинці досить точно, хоча і не завжди усвідомлено відзначають усі особливості зовнішнього вигляду, психоемоційного стану, фізіологічні вади, індивідуально-психологічні якості потенційної жертви [4, с. 60]. Напевно, уявлення про ідеальний типаж жертви грабежу і розбійного нападу певним чином допомагає злочинцям виріз-

нити її серед натовпу. Американські психологи Бетті Грейсон і Моріс Стейн експериментальним шляхом довели, що більшість насильницьких злочинців обирали жертву вуличних пограбувань упродовж семи секунд за фізичними даними, особливостями рухів і ходи, прогнозованою здатністю чинити опір [5]. На наш погляд, поведінкою жертв певним чином керує природний страх перебування в темний час доби в малолюдних місцях. Людина, яка боїться, починає сутулитися, опускає голову, ховає погляд, почувається невпевнено, пришвидшує крок, підозріло озирається, а при раптовій зустрічі з незнайомцями може поводитися неадекватно (зупинитися, завмирати, виявляти агресію або втікати), тим самим привертаючи увагу нападників [6, с. 131].

Другу позицію займають посягання із проникненням у житло – 18–27%. При виборі жертв цих злочинів ураховується зовнішній вигляд домогосподарства (приблизна вартість будинку, прибудинкових споруд та їхнє облаштування, вартість транспортних засобів), що вирізняється серед інших ознаками матеріального благополуччя. Також беруть до уваги інформацію про рівень матеріальних доходів родини, соціальний статус її членів, спосіб життя, наявність великих сум готівкових коштів. Іноді нападники виходять із припущення про наявність грошових заощаджень у осіб похилого віку.

На третьому місці йдуть посягання на транспорті (5%). Їх жертвами стають водії таксі, працівники автотранспортних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями, а також власники транспортних засобів. Предметами злочинних посягань частіше за все стають суми добової виручки грошових коштів, готівкові кошти та інше цінне майно, яке перевозять транспортні засоби. Іноді грабіж або розбій виступають способом заволодіння самим транспортним засобом.

Останнім часом фіксують посягання, поєднані з проникненням у приміщення фінансово-кредитних установ (1,5–2%) – банків та їх філій, пунктів обміну валют, кредитних спілок, ломбардів. Їх жертвами стають розпорядники й отримувачі грошових коштів і валютних цінностей, а також працівники, у віданні яких вони перебувають (касири, фінансові оператори, листоноші та ін.).

Уявлення про контингент жертв грабежів і розбоїв пропонуємо скласти на підставі узагальнення їх соціально-демографічних і рольових ознак. За даними авторського дослідження понад 1 000 кримінальних справ (2012 р.), статевіковий розподіл потерпілих від корисливих насильницьких злочинів відображений у табл. 1.

Таблиця 1

Статевіковий розподіл жертв грабежів і розбійних нападів

Стать / Вік	Ст. 186 КК України (грабіж)	Ст. 187 КК України (розбій)
Чоловіки	53,7%	62,8%
Жінки	46,3%	37,2%
До 18 років	19%	15,4%
18–24 років	29,2%	26,3%
25–29 років	14,3%	12,5%
30–39 років	17%	17,6%
40–49 років	11,6%	16,1%
50–59 років	6,1%	9,1%
60 років і старші	2,9%	3%

Спільною тенденцією для всіх видів посягань є переважання серед потерпілих чоловіків, що зумовлено трьома головними причинами: 1) чоловіки мають порівняно ширший діапазон рольової вкритимності, пов'язаної з ризиконебезпечними професіями (працівники охоронних структур, таксисти, водії автотранспортних підприємств, інкасатори, оператори автозаправних станцій та ін.); 2) вони більше займаються підприємницькою діяльністю як у легальному, так і нелегальному секторах економіки; 3) чоловіки традиційно менше приділяють уваги особистій і майновій безпеці (більш схильні до випадкових знайомств під час проведення дозвілля, частіше перебувають у пізній час у потенційно вкритимогенних місцях, користуються нелегальними послугами, вступають у конфлікти та ін.).

Розподіл потерпілих за соціальним становищем та родом занять відображено у табл. 2.

Таблиця 2

**Соціальне становище і рід занять жертв грабежів
та розбійних нападів**

Соціальне становище і рід занять	Ст. 186 КК України (грабіж)	Ст. 187 КК України (розбій)
Робітники	11,5%	12,3%
Службовці і керівники	2%	4,6%
Учні і студенти	30,6%	20,7%
Незайняті трудовою діяльністю	23,8%	17,6%
Пенсіонери	3,4%	3,1%
Підприємці	6,8%	9,9%
Працівники фінансових установ	2%	2,6%
Працівники сфери торгівлі і послуг	12,2%	20,1%
Власники та користувачі транспортних засобів	6,1%	5,5%
Інше	1,6%	3,6%

За результатами вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень) встановлено нерівномірну представленість різних соціальних груп населення в контингенті жертв злочинів. Це пов'язано не тільки із соціально-демографічними відмінностями населення, але й з несприятливими середовищними умовами проживання та небезпечною поведінкою за конкретних обставин. На перший погляд до групи віктимогенного ризику першочергово мають належати матеріально забезпечені і високостатусні члени суспільства, а також особи, діяльність яких пов'язана із професійним ризиком. Насправді ж, значно частіше жертвами злочинів стають соціально вразливі і фізично мало захищені на момент злочинного посягання особи, а саме: діти, молодь, жінки, особи похилого віку. Отже, ризик віктимізації залежить не стільки від соціального становища і рівня доходів жертв, скільки від повсякденної моделі їхньої поведінки,

безпе́чності району проживання, характеру взаємодії з іншими людьми, а також від зовнішніх обставин, в яких відбувається подія злочину.

Як бачимо, 20–30% потерпілих від розбоїв та грабежів були учнями і студентами навчальних закладів різних ступенів акредитації. А значить, жертви і злочинці приблизно одного віку, мають схожі матеріальні інтереси, уявлення про престижні речі. Не випадково предметами таких злочинних посягань здебільшого стають мобільні телефони та готівкові кошти, що були в розпорядженні потерпілих.

Другу позицію в структурі потерпілих посідають працівники сфери торгівлі і послуг (12–20%). Такий результат є більш логічним. Усі знають, що у цих людей є готівкові кошти, добова виручка та інші товарно-матеріальні цінності, до речі, не завжди легального походження. Представники зазначених професій приваблює як жертви ще і тому, що звикли до викрадення товару і недостачі грошей, а тому рідко звертаються до правоохоронних органів. З урахуванням латентної складової чисельність представників торговельної сфери в дійсності є набагато більшою.

Третє рейтингове місце посідають не зайняті трудовою діяльністю особи. Сюди належать домогосподарки, безробітні, а також відверті маргінали, у яких відбирають будь-яке майно, що має певну вартість.

За ними йдуть робітники, на яких найчастіше вчиняються напади в день виплати заробітної плати внаслідок відвідування розважальних закладів.

Окрему групу становлять особи, які займаються підприємницькою діяльністю. Зазначена категорія населення найбільш приваблює для вибору на роль жертви грабежів і розбоїв. Проте підприємці здебільшого дбають про свою безпеку, а тому є складнодоступною ціллю. Зазвичай нападами на підприємців займаються організовані злочинні групи.

Вивчення психічного стану жертв грабежів і розбоїв засвідчило, що на момент злочинного посягання вони перебували в задовільному стані. Однак це мало про що говорить. Підвищена вразливість більшості з них пов'язана з місцем і часом перебування, нездатніс-

тю правильно визначити джерела кримінальної небезпеки. Отже, основна маса жертв не очікує злочинного посягання, виявляється неготовою адекватно реагувати на кримінальні загрози і неправильно поводить під час злочинного посягання.

Деяка частина жертв перебували в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, тим самим привернули увагу злочинців та полегшили реалізацію злочинного наміру. Певного поширення набули посягання з використанням злочинної хитрості і слабкості чоловіків до прекрасної статі.

Краще зрозуміти критерії вибору певних осіб на роль потерпілих допоможуть результати інтерв'ювання засуджених за вчинення корисливих насильницьких злочинів. На питання: «З чого Ви виходили при виборі потерпілого?» – отримано такі відповіді: з достовірної інформації «навідників» – 26,8%; вибір здійснювався спонтанно за візуальною оцінкою зовнішності та враховуючи відсутність свідків – 24,0%; потерпілий публічно вихвалявся багатством і показово витрачав великі суми грошей – 15,2%; орієнтувалися на рід занять – 14,9%; були впевнені в наявності значних коштів – 8,0%; керувалися чутками – 7,5%; виходили з неспроможності жертви чинити опір (одиноке проживання, похилий чи неповнолітній вік) – 3,6%. Із наведеного можна зробити загальний висновок: злочинці намічають жертв із числа осіб, які мають грошові кошти або за родом занять дають підстави припускати про їх наявність. Буває й так, що жертва своєю необачною чи навіть провокаційною поведінкою полегшує досягнення злочинного результату. За нашими даними, 15,2% нападників розцінювали передзлочинну поведінку потерпілих як провокаційну, коли останні ніби експонували себе злочинцям, які були поряд. Зазвичай ідеться про нетверезе позерство у розважальних закладах, надмірне витрачання грошей на пригощання нових знайомих, у тому числі жінок «легкої поведінки», демонстрація фінансових можливостей, запрошення додому для спільного вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів.

Суттєво доповнюють відомості про жертв корисливих насильницьких злочинів, а також ставлення до них злочинців результати опитування 150 засуджених за розбій. За даними О. В. Барданової,

48% опитаних байдуже ставилися до жертв у момент посягання, 47% – безжально, 5% – поблажливо. Випадковий вибір жертви здійснювали 57% злочинців, 42% – цілеспрямовано підшукували людей на цю роль тривалий час. При вчиненні розбійних нападів 65% злочинців використовували прийоми розсіювання уваги, 35% – цього не робили. Вважають, що жертва сама спровокувала вчинення злочину, 60% опитаних, 40% – вважають інакше. До вчинення злочину 80% злочинців не були раніше знайомі із жертвами, 20% опитаних підтвердили факт знайомства. Домінуючими особливостями потенційної жертви злочинці назвали: наївність і дурість – 30%, агресивність – 27,2%, жадібність – 9,2%, необачливість – 7,6%, довірливість – 7,6%, зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами – 7,6%, ризикованість – 7,6%, допитливість – 1,6%, неправомірні вчинки – 1,6%. Переважна більшість злочинців (75%) вважають, що жертви могли уникнути злочинного посягання, 25% – заперечують таку можливість [7, с. 20].

За результатами авторського формалізованого інтерв'ювання 362 засуджених за вчинення корисливих насильницьких злочинів (2012 р.) вдалося встановити деякі особливості поведінки жертв безпосередньо під час злочинного посягання. Як впливає із слів засуджених, жертви на момент злочинного посягання поведилися по-різному: чинили активний опір – 35,6%, істерично благали прощення – 24,6%, звали на допомогу і погрожували – 12,9%, виявляли реакцію ступору і заціпеніння – 20,4%, хитрували і намагалися тікати – 6,5% [1, с. 288].

Із усього вищевикладеного можна зробити загальний висновок: щонайменше кожна третя жертва грабежів і розбоїв поведилася віктимно. Це зумовило вибір злочинцями конкретних осіб на роль жертви і сприяло реалізації злочинного умислу за конкретних обставин.

Запобігання віктимній поведінці при вчиненні грабежів і розбоїв передбачає заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру. При цьому об'єктом запобіжного впливу виступають віктимність, віктимна поведінка та сукупність зовнішніх обставин і умов, які сприяють вчиненню грабежів і розбійних нападів.

Загальносоціальний рівень віктимологічного запобігання включає заходи зі зниження віктимогенного потенціалу суспільства, виявлення та обмеження дії детермінант масової віктимізації. Зокрема, це мають бути заходи, спрямовані на віктимологічну освіту населення, формування культури особистої і майнової безпеки, проведення просвітницької роботи серед соціально вразливих верств населення. На рівні державної політики серйозна увага має приділятися розробленню та впровадженню цільових програм щодо подолання проявів дискримінації і нетерпимості за соціальною і майновою ознаками, зниження рівня стихійної урбанізації, упорядкування архітектурного планування і містозабудови, а також зниження рівня вживання спиртних напоїв і поширення наркотизму та ін.

Спеціальний рівень віктимологічного запобігання включає заходи, спрямовані на зниження рівня віктимності найбільш вразливих груп населення, а також зменшення можливостей для вчинення грабежів і розбоїв.

До заходів спеціально-віктимологічного запобігання зазначених злочинів належать такі:

- моделювання цільової групи віктимогенного ризику як об'єкта запобіжного впливу;

- проведення тренінгів з особистої і майнової безпеки серед осіб, які займають матеріально відповідальні посади або виконують обов'язки, пов'язані з професійним ризиком;

- навчання громадян правилам безпечної поведінки у громадських місцях через соціальну рекламу, пам'ятки та іншу друковану продукцію;

- започаткування циклу телепередач «Як не стати жертвою злочину», спрямованих на формування у широкої аудиторії знань і практичних навичок щодо розпізнавання джерел кримінальної загрози; уникнення створення і недопущення потрапляння у віктимогенні ситуації внаслідок власних необачних дій; навчання правильному реагуванню на ймовірний розвиток ситуації та розпочате злочинне посягання;

- проведення благоустрою і освітлення занедбаних місць, затемнених вулиць, прохідних дворів, спортивних майданчиків, входів до під'їздів з боку вулиць тощо;

- заохочення громадян на встановлення індивідуальних засобів технічної безпеки для свого житла;
- оснащення найбільш імовірних місць вчинення грабежів і розбоїв засобами електронного контролю та забезпечення цілодобового спостереження за оперативною обстановкою;
- створення інтерактивної карти вчинення грабежів і розбоїв та оповіщення місцевих жителів про місця та обставини, що призвели до таких подій;
- посилена охорона громадського порядку в криміногенно неблагополучних районах і місцях;
- роз'яснення постраждалим від грабежів і розбоїв необхідності звернення до правоохоронних органів.

На особливу увагу заслуговує система заходів запобігання грабежам і розбійним нападам за допомогою ІТ-технологій. Давно назріла потреба створення на місцевому рівні системи віктимологічної безпеки, що передбачає мережу електронного та іншого інформування про високий рівень загрози вчинення грабежів і розбоїв у конкретних місцях та проміжках часу. На основі спеціальних програм комп'ютерного моделювання і прогнозування ймовірності настання події злочину фахівці з ІТ-технологій можуть більш-менш точно вирахувати вказані обставини і застерегти громадян уникати найбільш імовірних місць і часу їх вчинення, не допускати деяких варіантів поведінки, що призводять до таких наслідків. Локальні мережі віктимологічної безпеки можуть будуватися спільними зусиллями відповідних підрозділів національної поліції з операторами мобільного зв'язку та інтернет-провайдерів. Для поширення віктимологічної інформації доцільно використовувати системи мобільного зв'язку та інформаційно-телекомунікаційні мережі. Через смс-повідомлення або повідомлення на електронну пошту користувач локальної мережі може щоденно отримувати інформацію про оперативну обстановку за добу за місцем проживання, а також прогноз щодо високої ймовірності стати жертвою грабежів і розбоїв у конкретних місцях та проміжках часу.

У сільській місцевості поряд із впровадженням ІТ-технологій доцільно обладнати всі домогосподарства лінією телефонного зв'язку, щоб місцеві жителі за необхідності мали можливість опе-

ративно звернутися до дільничних інспекторів поліції, територіальних відділів поліції за захистом і допомогою. У віддалених населених пунктах доцільно створювати систему сусідського нагляду і взаємодопомоги на випадок злочинних посягань, а також формувати загони самооборони і територіальні об'єднання з охорони громадського порядку.

Індивідуальний рівень охоплює інформаційний вплив на людей, особисті риси і віктимна поведінка яких свідчать про високу ймовірність стати жертвою злочину, а також роботу з особами, схильними до вчинення грабежів та розбійних нападів.

Індивідуальне запобігання включає комплекс превентивних заходів та рекомендацій потенційним жертвам. У широкому розумінні йдеться про проведення профілактичних бесід і винесення застережень щодо недопущення проявів віктимної поведінки з боку осіб, схильних стати жертвою злочинів за певних обставин.

Рекомендації щодо правил поведінки у віктимогенних ситуаціях і при взаємодії із злочинцем залежать від змісту цих ситуацій та характеру поведінки нападника. Умовно ситуації вчинення грабежів і розбоїв можна поділити на два типи: 1) ті, що дозволяють жертві завчасно розпізнати злочинний намір нападників; 2) ті, що ускладнюють або унеможливають розпізнати злочинний намір нападників. Імовірний сценарій розвитку першого типу ситуацій передбачає прояви агресії, хуліганські дії, провокування конфлікту з боку злочинців, штучне створення приводу для вчинення злочину. За таких умов нескладно спрогнозувати подальший розвиток подій, що супроводжуватиметься насильницьким заволодінням майном жертви. Імовірний сценарій розвитку другого типу ситуацій не містить зовнішніх орієнтирів або індикаторів, за якими можна спрогнозувати вчинення грабежу або розбійного нападу.

У межах виникнення та розвитку віктимогенних ситуацій першого типу рекомендуємо таке. При зустрічі в малолюдних місцях у темний час доби з агресивно налаштованими групами молодих людей, які розпивають спиртні напої, порушують громадський порядок, висловлюють образи на адресу перехожих, провокують на грубість або в інший спосіб виявляють агресивні наміри, не слід вступати з ними в діалог, робити зауваження, закликати до порядку,

погрожувати поліцією, оскільки така поведінка розцінюється як виклик або «образа» і стає сигналом для групової агресії, що, серед іншого, може супроводжуватися заволодінням майном жертви. Для зниження ризику втрати здоров'я та відвернення загрози для життя не рекомендується за власною ініціативою вступати в бійку з групою людей, які неадекватно себе поведуть. Шансів відбити груповий напад небагато, натомість отримати серйозні тілесні ушкодження і при цьому втратити майно – цілком очевидна перспектива. У момент виникнення очевидної загрози для життя і здоров'я з метою відбиття нападу слід застосувати будь-які наявні засоби самозахисту. Це дозволить виграти декілька секунд і спробувати втекти. Якщо не вдалося негайно покинути місце події до моменту нападу, то радимо не дозволяти нападникам вас оточувати і заходити зі спини, а також збивати з ніг. Коли напад розпочався, необхідно згрупуватися, закрити руками голову та інші життєво важливі органи і силовим шляхом здійснити прорив із оточення злочинців. Позитивний ефект дають також гучні крики про допомогу.

Для завчасно спланованих грабежів і розбійних нападів, що вчиняються в громадських місцях, характерним є штучне створення подій і ситуацій, які містять привід для насильницького заволодіння майном жертви. Злочинці шляхом створення необхідної обстановки та умов прагнуть «увігнати особу в роль жертви», викликати в неї почуття страху і надуманої провини, змусити підкорятися їхнім незаконним вимогам. Про високу ймовірність вчинення грабежів і розбоїв свідчать такі обставини: перетинання шляху групою незнайомих, які цікавляться про мету вашого перебування на «їхній території», запитують «котра година?», пропонують пригостити їх алкогольними напоями та цигарками за власний рахунок, дати скористатися мобільним телефоном, висувають надумані претензії щодо неввічливого тону спілкування та проявів неповаги, запитують про наявне майно і кишенькові гроші та вимагають «добровільно ними поділитися», погрожують фізичною розправою з метою заволодіння вказаним майном. Будь-яка ваша відповідь наперед розцінюється як «неправильна та образлива», що спричиняє негайне «фізичне покарання», за яким насправді приховується запланований грабїж чи розбійний напад. На етапі ви-

словлювання погроз можна спробувати домовитися із нападниками, задовольнити їхні вимоги, передати майно та гроші і тим самим уникнути нанесення тілесних ушкоджень. Іноді позитивний ефект дають доброзичлива розмова і відволікання уваги, прохання відпустити, демонстрація відсутності скільки-небудь цінного майна. Дієвим заходом припинення початого посягання вважається нанесення ударів на випередження найбільш агресивному члену злочинної групи, у тому числі застосування засобів самозахисту і будь-яких підручних предметів.

Набагато складніше розпізнати наміри злочинців, які вчиняють грабежі та розбійні напади, поєднані з проникненням у житло та інше приміщення. До їх вчинення злочинці готуються, вивчають місцевість, спосіб життя і розпорядок дня господарів, збирають інформацію про рівень їхніх доходів, вичікують слушної нагоди для раптового нападу. При проникненні в житло злочинці одразу застосовують насильство різного ступеня суспільної небезпеки до осіб чоловічої статі, потім зв'язують усіх присутніх, вчиняють тортури, а іноді й умисні вбивства. Такої участі можна уникнути за умови дотримання правил елементарної безпеки, а саме: не запрошувати до свого житла малознайомих осіб, у тому числі різного роду майстрів та найманих працівників; не позичати гроші особам із сумнівною репутацією; не поширювати інформацію про рівень своїх доходів, грошові заощадження, вартісні покупки, отримані кошти від продажу майна та ін. У разі нападу на житло рекомендують подавати гучні шумові сигнали будь-яким доступним способом, за наявності застосовувати зброю та інші засоби самозахисту, наносити тілесні ушкодження нападникам колючо-ріжучими предметами широкого господарського вжитку під час спроби проникнення в житло, а якщо ситуація загострюється – намагатися втекти в будь-який спосіб. У разі коли злочинцям все-таки вдалося проникнути в житло або інше приміщення, слід виконувати їхні вимоги, указати місця збереження грошових заощаджень, передати майно і цінності. Категорично забороняється намагатися впізнати нападників за голосом і зовнішністю, називати по іменах, прізвищах або «кличках», зривати маски та інші засоби маскуванню, погрожувати зверненням до поліції тощо. Такі дії ставлять потерпілих

у смертельну небезпеку і можуть призвести до вбивства при розбійному нападі.

Віктимологічне запобігання корисливим насильницьким злочинам навряд матиме позитивний ефект, якщо не проводити профілактичну роботу з особами, схильними до їх вчинення. Ідеться про виявлення таких осіб, постановку їх на профілактичний облік та здійснення комплексу заходів переконання, допомоги і примусу з метою відвернення загрози становлення на шлях вчинення грабежів та розбійних нападів. Це можуть бути профілактичні бесіди, відвідування за місцем проживання, здійснення спостереження і контролю за способом життя, колом спілкування, викриття намірів, застосування заходів подвійної превенції тощо [8, с. 3].

Висновок. Наукові рекомендації щодо запобігання грабежам і розбоям мають будуватися на основі даних про обстановку вчинення цих злочинів, а також відомостей про контингент жертв та особливості їхньої поведінки перед і в момент злочинного посягання. Заходи віктимологічного запобігання цим злочинам спрямовані на зниження віктимогенного потенціалу окремих категорій населення, зменшення можливостей для вчинення таких злочинів у певних місцях, а також дотримання правил особистої і майнової безпеки при взаємодії з незнайомими людьми, що викликають підозру.

Перелік літератури

1. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 432 с.
2. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків: Одиссей, 2003. 256 с.
3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
4. Барданова Е. В. Особенности выбора жертвы преступником. *Практ. психологія та соціал. робота*. 2010. № 5. С. 54–60.
5. Grayson B. and Stein M. I. Attracting Assault: Victims' Nonverbal Cues. *Journal of Communication*. 1981. № 31. P. 68–75.

6. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 124–135. URL: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.135.83130> (дата звернення: 13.03.2017).

7. Барданова Е. В. Что думают преступники о своих жертвах? *Практ. психологія та соціал. робота*. 2010. № 2. С. 19–25.

8. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 1–12. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirmik/2.2013/33_1.pdf (дата звернення: 13.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Holovkin, B. M. (2011). Koryslyva nasyt'nyts'ka zlochynnist' v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia. [Lucrative violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

2. Batoryhareieva, V. S. (2003). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronykenniam u zhytlo. [Criminological characteristics and prevention of robbery, combined with penetration into housing]. Kharkiv: «Odisej». [in Ukrainian].

3. Zhuravel', V. A. (2012). Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii [Criminalistic techniques: current scientific concepts]. Kharkiv: «Apostil'». [in Ukrainian].

4. Bardanova, E. V. (2010). Osobennosty vybora zhertvy prestupnykom [Peculiarities of choosing a victim by a criminal]. *Praktychna psykholohiia ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work.*, 5, 54–60. [in Russian].

5. Grayson, B. and Stein, M. I. Attracting Assault: Victims' Nonverbal Cues. *Journal of Communication* (1981), 31, 68–75.

6. Holovkin, B. M. (2016). Viktymna povedinka zhertv zlochyniv. [Victimize behavior of victims of crime]. *Problemy zakonnosti – Problems of legitimacy*, 135, 124–135. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.135.83130>. [in Ukrainian].

7. Bardanova, E. V. (2010). Chto dumajut prestupniki o svoih zhertvah? [What do criminals think about their victims?]. *Praktychna psykholohiia ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work*, 2, 19–25. [in Russian].

8. Holovkin, B. M. (2013). Viktymizatsiia naseleennia v Ukraini: stan, determinanty, zapobihannia. [Victimization of the population in Ukraine: state, determinants, prevention]. *Teoriia i praktyka pravознавства. – Theory and Practice of Law*, 2, 1–12. Retrieved from: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirmik/2.2013/33_1.pdf. [in Ukrainian].

Головкін Б. М. Віктимологічне запобігання грабежам і розбоям

У статті розглянуто основні тенденції вчинення грабежів і розбоїв, дано віктимологічну характеристику жертв цих злочинів, проаналізовано особливості їхньої віктимної поведінки за конкретних обставин та запропоновано комплекс заходів віктимологічного запобігання. Установлено, що переважна більшість грабежів і розбоїв учиняються в громадських місцях злочинними групами в умовах неочевидності. Жертвами таких посягань стають одинокі перехожі в темний час доби. Частина з них поводить себе віктимно. Більшість завчасно не розпізнає злочинні наміри нападників за характерними жестами, агресивною манерою поведінки або характером обстановки, що склалася на момент вчинення злочину. Віктимологічні рекомендації щодо зниження ризику стати жертвою злочину та відвернення загрози заподіння тяжких наслідків для здоров'я залежать від обстановки, яка склалася на момент злочинного посягання, і поведінки учасників події злочину. Доводиться, що коли члени злочинної групи зовні виявляють ознаки агресії, провокують конфліктні ситуації, то іншій стороні взаємодії не слід піддаватися на провокації, йти на ескалацію конфлікту, вдаватися до агресивних дій. У разі розпочатого групового нападу рекомендується гучно звати на допомогу або спробувати здійснити силовий прорив та негайно покинути місце події. Звертається увага на те, що коли члени злочинної групи зовні агресії не виявляють, однак при цьому застосовують характерні прийоми відволікання уваги або шукають надуманий привід для нападу, то необхідно вступити з ними у вербальний контакт, спробувати переконати у відсутності цінного майна, а за потреби наносити удари на випередження найбільш агресивно налаштованому учаснику нападу, використовуючи при цьому будь-які доступні засоби самозахисту.

Застерігається про смертельну небезпеку, яку несуть розбійні напади, поєднані з проникненням у житло та інше приміщення. Наголошується на необхідності виконувати всі вимоги злочинців та спробувати в будь-який спосіб негайно покинути місце події. Для відбиття нападу на житло рекомендується застосовувати всі доступні засоби самозахисту в межах необхідної оборони.

На особливу увагу заслуговує система заходів запобігання грабежам і розбійним нападам за допомогою ІТ-технологій. Пропонується створення на місцевому рівні системи віктимологічної безпеки, що передбачає мережу електронного та іншого інформування громадян про високий рівень загрози вчинення грабежів і розбоїв у конкретних місцях і проміжках часу. Локальна система віктимологічної безпеки потребує відповідного програмного забезпечення, що дозволить аналізувати поточну оперативну обстановку, моделювати типові ситуації, ймовірний сценарій розвитку подій і прогнозувати ймовірність вчинення грабежів та розбоїв у конкретний проміжок часу та визначених місцях.

Ключові слова: жертва злочину, грабежі і розбійні напади, обстановка вчинення злочину, віктимологічна безпека.

Головкин Б. Н. Виктимологическое предотвращение грабежей и разбоев

В статье рассмотрены основные тенденции совершения грабежей и разбоев, охарактеризованы жертвы этих преступлений, проанализированы особен-

ности их виктимного поведения в конкретных обстоятельствах и предложен комплекс мер виктимологического предупреждения. Установлено, что подавляющее большинство грабежей и разбоев совершаются в общественных местах преступными группами в условиях неочевидности. Жертвами таких посягательств становятся одинокие прохожие в темное время суток. Часть из них ведет себя виктимно. Большинство же не может распознать преступные намерения нападающих по характерным жестам, агрессивной манере поведения или особенностям сложившейся обстановки. Виктимологические рекомендации по снижению риска стать жертвой преступления и предотвращению угрозы наступления тяжких последствий прямо зависят от обстановки, сложившейся на момент преступного посягательства, и поведения участников преступления. Доказывается, что когда члены преступной группы внешне проявляют признаки агрессии, провоцируют конфликтные ситуации, то другой стороне взаимодействия не следует поддаваться на провокации, идти на эскалацию конфликта, прибегать к агрессивным действиям. В случае начавшегося группового нападения рекомендуется громко звать на помощь или попробовать осуществить силовой прорыв из окружения преступников, после чего немедленно покинуть место происшествия. Обращается внимание на то, что когда члены преступной группы внешне агрессии не проявляют, однако при этом применяют характерные приемы отвлечения внимания или ищут надуманный повод для нападения, то необходимо вступить с ними в вербальный контакт, попытаться убедить в отсутствии ценного имущества, а при необходимости наносить удары на опережение наиболее агрессивно настроенному участнику нападения, используя при этом любые доступные средства самозащиты.

Предостерегается о смертельной опасности, которую несут разбойные нападения, с проникновением в жилище или иное помещение. Подчеркивается необходимость выполнять все требования преступников, а также попробовать любым способом немедленно покинуть место происшествия. Для предотвращения нападения на жилье рекомендуется применять все доступные средства самозащиты в пределах необходимой обороны.

Особого внимания заслуживает система мер предупреждения грабежей и разбойных нападений с помощью IT-технологий. Предлагается создание на местном уровне системы виктимологической безопасности, предусматривающей сеть электронного и другого информирования граждан о высоком уровне угрозы совершения грабежей и разбоев в конкретных местах и промежутках времени. Локальная система виктимологической безопасности требует соответствующего программного обеспечения, что позволит анализировать текущую оперативную обстановку, моделировать типичные ситуации, вероятный сценарий развития событий и прогнозировать вероятность совершения грабежей и разбоев в конкретный промежуток времени и в определенных местах.

Ключевые слова: жертва преступления, грабежи и разбойные нападения, обстановка совершения преступления, виктимологическая безопасность.

Holovkin B. N. Victimological prevent looting and robberies

The article examines the main trends of committing robberies and robberies provided victimological characteristics of the victims of these crimes, peculiarities of

provocative behavior in the particular circumstances and offered set of measures victimological prevention. It is established that the vast majority of looting and robberies committed in public crime groups in terms of non-obviousness. The victims of such attacks are lonely pedestrians in the dark. Some of them looked victim. Most of the advance does not recognize the criminal intentions of attacking the characteristic gestures, aggressive demeanor, or the nature of the situation prevailing at the time the offense was committed. Victimological recommendations to reduce the risk of becoming a victim of crime and the that prevention serious health effects depend on the circumstances prevailing at the time of assault and criminal behavior of a crime. It is proved that when members of criminal groups apparently show signs of aggression, provoking conflict, the other side of the interaction should not succumb to provocations, go to escalate the conflict to resort to aggressive actions. When the group started attacking recommended loud call for help or try to make a breakthrough power and immediately leave the scene. Attention is drawn to the fact that when the members of a criminal group of foreign aggression did not show but it used typical methods of distraction or looking contrived pretext for an attack, you need to join with them in verbal contact, try to persuade the lack of valuable property, and the need to strike to advance the most aggressive participant, using any available means of self-defense. Warns of the mortal danger posed by robbery, combined with penetration into housing and other facilities. The necessity to fulfill all the requirements and try criminals in any way to immediately leave the scene. To repel the attack on the house is recommended to use all available means of self within self-defense. Particular attention should be paid system of measures to prevent looting and robbery with IT technology. The creation of locally victimological security system that provides network and other electronic information to citizens on the high level of threat of looting and robberies in a particular place and time. Local victimological security system requires appropriate software that will analyze the current operational environment to simulate typical situations likely scenario and predict the likelihood of committing robberies and robberies in a specific period of time and designated places.

Key words: *victim of crime, looting and robbery, the crime situation, victimological safety.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 7 від 26.04.2017 р.).